

Бишенко Тетяна Іванівна,

аспірантка кафедри української літератури і компаративістики

Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

ORCID iD 0000-0001-8046-5198

t.byshenko.asp@kubg.edu.ua

ФЕНОМЕН ТІЛЕСНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ

У статті розкрито теоретичне підґрунтя для практичного аналізу функціонування тіла й тілесності в прозових текстах. Продемонстровано трансформацію зображення тілесності в романах різних років сучасної української літератури на прикладі творів Люко Дашвар, М. Матіос, Ю. Винничука та В. Лиса. Завдяки теоретичним дослідженням висвітлено, що тіло і тілесність виступають як чинники творення образної та нарративної складової тексту, безпосередньо впливаючи на формування основних художніх категорій. Розглядається вплив тіла як антропологічної, культурологічної та літературної моделі на художній (прозовий) текст через метод тілесно-міметичного аналізу (Ф. Штейнбук), гендерних студій і модусів перцепції.

Ключові слова: тілесність, модуси перцепції, тіло, сексуалізація, постмодернізм, гендер.

Актуальність теми дослідження.

Тіло як антропологічна та культурна категорія існує давно й переживає свій новий ренесанс через перевідкриття тілесності, її переосмислення, виведення зі сприйняття як виключно зовнішнього, що не поєднується з внутрішнім світом людини, до цілісної системи. Фактично те саме відбувається й у літературі, де аналіз торкається ледь не всіх сторін тіла, яке розглядають як текстотворчий і смислотворчий складник. Тіло і тілесність у світовому літературознавстві досліджуються у найрізноманітніших аспектах (тіло, тілесність, секс, сексуальність, сексуалізація, гендер, тортури, вади) величезною кількістю теоретиків: В. Стюард, Г. Джаггер, Д. Вулфрейс, Д. Ердінаст-Вулкан, Е. Уайт, К. Квінн, М. Александрович-Войтина, М. Зальбідеа Панагуа, П. Рау, Р. Робінсон та ін. Не дивлячись на характерну українську консервативність у підходах і темах до означеної проблеми, тіло стало концентрованим об'єктом для дослідження й у вітчизняному літературознавстві. Основні праці належать В. Агеевій, Т. Гундоровій, О. Забужко, Н. Зборовській, що насамперед зосереджені на фемінізмі та феміній критиці. Однак поза цим є теоретики, які дивляться на функціонування тіла в тексті крізь іншу призму. Це, зокрема, Т. Белімова, Я. Потапенко, І. Кропивко та ін. Наукова новизна полягає у систематизації аспектів та методів аналізу художнього моделювання і репрезентації феномену тілесності як картини дійсності в сучасній українській романістиці. **Метою статті** є унаочнення прикладу літературознавчого аналізу

тіла в тексті й демонстрація методів та аспектів, за допомогою яких можна розглядати його як текстотворчу категорію, що актуалізується в сучасній українській романістиці не тільки самими письменниками, а й завдяки зняттю численних табу на зображення тілесності. Адже тіло також є безпосереднім засобом сприйняття й інтерпретації навколишнього світу та подій через фізичні прояви, відчуття та відгуки.

Виклад основного матеріалу. Потрібно зауважити, що поняття «тіло» і «тілесність» слід чітко розмежовувати, як це робить у своїй статті Т. Цветус-Сальхова [12, 54]. Не дивлячись на те, що робота зосереджена насамперед на культурному аспекті, а вторинно — лінгвістичному, для літературознавчого погляду вони аналогічні, бо література не є від них відірваною. Тож тіло авторка статті розглядає передусім як фізичний об'єкт з його біологією і фізіологією. Подібне можна простежити і на лінгвістичному рівні. У літературі сучасні інтерпретації базуються передовсім на засадах постструктуралізму й концепціях Ж. Лакана, М. Фуко, Ж. Дерріди, де ключовими проблемами виступають питання влади, політики, мови (тексту) й, що важливіше, — сексуальності (тілесності). Причому текст культури й суспільна повсякденність можуть аналізуватися як крізь уже класичне протиставлення «фемінного» та «маскулінного», так і крізь почуття й тілесний досвід. Розподілення внутрішнього та зовнішнього тіл знаходимо й у М. Бахтіна, де «внутрішнє тіло — мое тіло як момент моєї самосвідомості — представляє сукупність внутрішніх органічних від-

чуттів, потреб та бажань, об'єднаних навколо внутрішнього світу» [1, 59].

Саме на такому підході зосереджено погляди сучасних літераторів, особливо останнього десятиліття. Якщо поглянути екскурсивно на літературу 1990-х років, зосередивши увагу на тілесності й еротизації, то можна чітко простежити зміну смислових категорій та особливостей образності тіла. О. Забужко в «Польових дослідженнях з українського сексу» (1996) порушує тему фемінності, стосунків, причому зачіпаючи й тему тілесного та сексуального. Ю. Покальчук у збірці «Те, що на споді» (1998) чи не вперше в українській літературі (принаймні сучасній) намагається відкрито говорити про фізичний потяг, любов, пристрасть, кохання і секс, щоправда, через певну епатажність губиться глибший сенс. Скандальність викликала й еротизація в «Рекреації» (1992) Ю. Андруховича, хоча в романі вона використовується як елемент образності тексту, додаткового його романтичного змісту, нехай і дотикаючись до вульгарності. Майже до тих же засобів вдається у своїх романах і Ю. Винничук, то показуючи нам високі романтичні почуття, думки, то зводячи їх нанівець найнижчими інстинктивними бажаннями, залишаючи поза цим простір для домірковування за межами тексту. Натомість О. Ульяненко демонструє відверту гіперболізовану розпусту в «Сталінці» (1994), на тлі якої намагається показати душевнозцілююче поєднання духовної і фізичної близькості. Сучасна письменниця Люко Дашвар грається з масмедійним тілесним, акцентуючи увагу на стереотипності зображення, експлуатуючи не менш стереотипні масмедійні жанри, тематики й події. У своєму першому романі «Село не люди» (2007) авторка витворює табуований образ Лоліти; у «Мати все» (2010) — зображує «темноту» людської душі через сексуалізацію й, певною мірою, «тортури»; у «На запах м'яса» (2013) — вписує тіло в горорно-мелодраматичний сюжет і використовує його як основу для творення структурності.

Додатково сформувати модусний інструментарій аналізу можна також на основі лінгвістичного дослідження «Модуси перцепції й їх вираження в мові» І. Рузіна, в якому автор аналізує лексеми пов'язані із зором, слухом, смаком, нюхом, доторком та виводить на тлі цього нове смисло-понятійне поле. Причому перцептивні модуси в аналізі тілесного модусу є значущими у двох аспектах: «власне тіло» й «інше тіло». Самопізнання власного тіла через внутрішнє сприйняття фізичних станів у психологічній реакції на них, пізнання себе, навколишнього світу й іншої людини. Ці ж модуси допомагають

творити художній текст на лексичному, структурному, семантичному рівнях. Наприклад, у романі «Солодка Даруся» М. Матіос, окрім демонстрації звернення до музики як частини світобачення Дарусі та Івана, порівнює дримбу з тілом жінки: «*Може, у дрибмі жінки і справді пізнавали себе: до часу байдужих і лінивих, аж поки не візьмеш їх у руки, а вже як візьмеш — то почувеш такі соковиті переливи і тонкі зойки, що зайдеться тобі серце і плачем, і співом одночасно, і не зрозумієш, де ніч, а де сонце, бо лише жіноче тіло так розкішно здригається від ласки, як тіло дрибли від пальців...*» [8, 41]. Сексуальність в образі Дарусі проявляє себе через музику, тож ми бачимо одразу два модуси перцепції: слух і дотик.

Розширити цей теоретичний концепт можна за допомогою тілесно-міметичного методу, запропонованого Ф. Штейнбуком, який дає нову практичну площину дослідження. Науковець наводить низку вихідних положень тілесного-міметичного аналізу художніх текстів, але назвемо тільки останній як найбільш виразний до досліджуваної теми: «тілесно-міметичний метод аналізу духовного (художнього) досвіду дозволяє брати до уваги його тілесне підґрунтя та сягати смислів, які постають у ньому внаслідок дії механізму мімезису, що трансформує (переводить) тілесне буття в цей духовний (художній) досвід» [13, 57–58].

Сукупність згаданих вище підходів дає змогу сформулювати шлях аналізу художнього твору через цілісний і безвідривний розгляд об'єкта, не розділяючи на виключно тілесний чи духовний (психологічний). Оскільки тілесно-міметичний метод ґрунтується у тому числі й на внутрішніх корелятах реципієнта, таких як сон, пам'ять, погляд, голос, дотик, біль тощо.

Найдоречніше буде навести як приклад роман Люко Дашвар «На запах крові», що є яскравим виразником як ідеї роздвоєння тілесного на внутрішнє і зовнішнє, яке відбувається через, здавалося б, невиліковну хворобу (згадані вище М. Фуко, М. Бахтін), так і навпаки, ідеї тілесно-міметичного методу. Продовжуючи образність розриву героїні, у її тілесності та духовності, авторка робить розрив і в хронотопі: «тепер і на Лупиному хуторі», та «до й після основних подій у Києві» [4]. Т. Белімова зауважує, що «одним із основних конфліктів роману Люко Дашвар є конфлікт між тілесністю, тим, що позначають “поняттям ‘Leiblichkeit’» <...> і яке вказує на унікальну особливість людського тіла “бути живим”, “уособлювати суб'єктивність”, бути “джерелом досвіду” і власне тілом як “біологічним організмом»» [2, 43]. І таке протиставлення, хоч і пряmlinійне, але має

свій ефект, бо людська чорнота відображається і на тілі. У певний момент, коли головна героїня змінює свій спосіб життя, переглядає ціннісні характеристики й рухається до чистоти, вона зцілюється, але поклик, разом з тим і тілесний, експлуатація тіла знову вивертають хід сюжету, призводячи до нестандартного фіналу.

Іншої стратегії дотримується В. Лис, який вдається до глибокої психологізації образу героїні, де важливим акцентом є мотив внутрішнього роздвоєння. У романі він реалізується через уведення до сюжетної канви твору любовного трикутника: кохання Соломії одразу до двох парубків — Петра та Павла. Жінка опиняється на роздоріжжі, до якого підштовхує її війна: отримати захист і родину з Павлом чи стати членом партизанського руху з Петром: «*Бо хотілося, Соломійка й сама боялася в тім собі признатися, некуче хотілося звичайного дівочього й жіночого щістя*» [7, 90]. Керуючись цим бажанням, вона робить свій вибір, що призводить до фатальної помилки. Задовольняючи своє тілесне («зовнішнє») «Я», вона відкидає «внутрішнє», що лише підсилює розрив особистості.

«Тілесне» і «чуттєве» органічно поєднані в образі Соломії. Не випадково автор зіштовхує Соломію з дикими птахами і тваринами: гускою, риссю та ін. і якщо дика гуска зі зламаним крилом символізує зміну умовно цілісної картини життя героїні, то рись — це вже сама Соломія («*Соломія в останній момент <...> закричала <...> мовби то вона поранена звірина. Кішка чи та ж рись*» [7, 128]), яка зраджує свого чоловіка, але чинить «правильно» для свого внутрішнього «Я».

І. Кропивко, аналізуючи романи Ю. Виничука «Мальва Ланда» та М. Гретковської «Метафізичне кабаре» [6], звертає увагу на метафізичне зображення карнавальної тілесності в постмодерних текстах. Основною метою такого епатажного експерименту дослідниця вважає оновлення традиційних понять, затертих офіційною культурою. Автори звертаються до тілесного низу богеми, гротескного реалізму. Головний герой «Мальви Ланди» шукає вимріяну поетесу і сексуальний об'єкт, а всі сексуальні сцени, хоча й займають чимало місця на сторінках, у розлогих описах не скочуються до відвертої порнографії, що дає можливість тексту бавитися з метафорами, іронізувати над буттям. Сексуальний кат і жертва, анальний секс, тварина-фетиш співіснують і протиставлені одне одному, наприклад, у метафорі смерті Бога. Причому в цьому романі тілесний модус надзвичайно тісно переплітається з модусами перцепції, у тому числі смаком і запахом («смітник розбрату», тіло тощо).

Цікавою буде особливість тілесного виміру в малій прозі О. Деркачової, оскільки у своїх творах вона намагається осмислити жіноче тіло за допомогою тілесних відчуттів, пізнавати його через дотики, через його реакцію на фізичні дії. Адже, за висловом Г. Жуковської: «...жіноче тіло є постійно відкритою онтологічною можливістю переживання жінкою себе як жінки, тобто є умовою можливості самореалізації жінки у своїй жіночості» [5, 143].

Зокрема, важливим елементом є садо / мазо тематика в сексуальності. С. Ушневич звертає увагу на те, що тіло в текстах письменниці є чинником не стільки сюжетотворення, скільки способом розповіді історії, проведення його через етапи трансформації самої жінки. І доходить висновку про те, що «акцентуючи на фізичному акті, письменниця увиразнює прірву між матір'ю і дочкою, відтак, поглиблюючи в такий спосіб зв'язок з батьком» [11, 586].

Висновки. Класичне відображення тілесної і духовної дуальності в сучасній світовій літературі в цілому й українській зокрема втрачає свою здатність до відображення людського світобачення, у зв'язку з переосмисленням кореляції між тілом і свідомістю / душею. Тіло як літературна категорія отримало нові модифікатори, що надають йому змогу ставати не лише образом у тексті, а й чинником творення тексту на різних рівнях, вибудовувати сюжет, розповідати історію, виступати як образ трансформації чи метафори. Збільшення кількості художніх текстів, у яких вільно застосовано засоби сексуалізації та еротизації, вимагають виваженого і комплексного підходу до їх аналізу вже зараз. Для літературознавства тілесно-міметичний метод і модуси перцепції дають альтернативний інструмент для аналізу та розуміння, який дає змогу ширше схарактеризувати насамперед прозові роботи та ті, у яких тілесність є лише засобом нарації, як-от травматична пам'ять тіла (поствоєнні, посттортурні переживання тощо). Відмова від табуованості, відкидання стереотипної скутості не тільки автором, а й читачем дає можливість осмислювати зовнішнє та внутрішнє «Я», навколишній світ у художньому тексті крізь призму тіла, стаючи абсолютно новим засобом для подальшого гармонійного розвитку усіх аспектів людського існування. Адже, на думку Ф. Штейбука, література виступає як «<...> один з виявів тілесного буття, яке складається не тільки зі здатності тіла рухатись у просторі або отримувати візуальну інформацію про навколишнє, а й наділено свідомістю як здатністю, що забезпечує можливості виживання та існування людської істоти <...>» [13, 62].

ДЖЕРЕЛА

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. — М. : Худ. лит., 1979. — 412 с.
2. Белімова Т. Тіло як вихідний код і сюжетотворчий елемент у сучасній українській прозі / Т. Белімова // Сучасні літературознавчі студії. — 2015. — Вип. 12. — С. 40–50. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2015_12_6
3. Винничук Ю. Мальва Ланда / Ю. Винничук. — К. : Спадщина, 2012. — 464 с.
4. Дашвар Л. На запах м'яса / Л. Дашвар. — Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. — 368 с.
5. Жуковська Г. Тілоцентрична модель української поезії кінця ХХ ст. / Г. Жуковська // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. — К. : 2010. — Вип. 29. — С. 141–147.
6. Кропивко І. Форми репрезентації та способи осмислення матеріально-тілесного низу в постмодерністській літературі (на матеріалі текстів Ю. Винничука та М. Гретковської) / І. Кропивко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філологія. Літературознавство. — 2016. — Т. 271, вип. 259. — С. 97–102. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2016_271_259_19
7. Лис В. Соло для Соломії / В. Лис. — Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. — 368 с.
8. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. — Л. : ЛА «Піраміда», 2005. — 176 с.
9. Потапенко Я. Концептуалізація гносеологічної категорії «тілесність» в сучасних культурно-антропологічних студіях / Я. Потапенко // Етнічна історія народів Європи. — 2013. — Вип. 40. — С. 120–125. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_40_21
10. Рузин И.Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Рузин И.Г. — М. : 1995. — 23 с.
11. Ушневич С. Садомазохістична природа тілесності у малій прозі Ольги Деркачової / С. Ушневич // Сучасні літературознавчі студії. — 2015. — Вип. 12. — С. 583–589. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2015_12_55
12. Цветус-Сальхова Т. «Тело» и «телесность» в культурологических исследованиях / Т. Цветус-Сальхова // Актуальные проблемы социокультурных исследований : межрегион. сб. науч. ст. — Кем. : КемГУКИ, 2009. — Вып. 5. — С. 53–61.
13. Штейнбук Ф. Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів: суперечлива апологія / Ф. Штейнбук // Слово і Час. — 2008. — № 12. — С. 56–66.

REFERENCES

1. Bakhtin, M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva*. Moskva, Khudozhnia literatura, 412 p. (in Russian).
2. Belimova, T. (2015). Tilo yak vykhidnyi kod i siuzhetotvorchyi element u suchasni ukrainskii prozi. *Suchasni literaturoznavchi studii*, Vyp. 12, 40–50 (in Ukrainian). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2015_12_6
3. Vynnychuk, Yu. (2012). *Malva Landa*. Kyiv, Spadshchyna, 464 p. (in Ukrainian).
4. Dashvar, L. (2013). *Na zapakh miasa*. Kharkiv, Klub simeinoho dozvillia, 368 p. (in Ukrainian).
5. Zhukovska, H. (2010). Tilotsentrychna model ukrainskoi poezii kintsia XX st. *Literaturoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats*, Vyp. 29, 141–147 (in Ukrainian).
6. Kropyvko, I. (2016). Formy reprezentatsii ta sposoby osmyslennia materialno-tilesnogo nyzu v postmodernystskii literaturi (na materialy tekstiv Yu. Vynnychuka ta M. Hretkovskoi). *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-MohP[ylianska akademiiia]», Filolohiia. Literaturoznavstvo*, Vyp. 271 (259), 97–102 (in Ukrainian). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2016_271_259_19
7. Lys, V. (2013). *Solo dlia Solomii*. Kharkiv, Klub simeinoho dozvillia, 368 p. (in Ukrainian).
8. Matios, M. (2005). *Solodka Darusia*. Lviv, LA «Piramida», 176 p. (in Ukrainian).
9. Potapenko, Ya. (2013). Kontseptualizatsiia hnoseolohichnoi katehorii «tilesnist» v suchasnykh kulturno-anropolohichnykh studiiakh. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, Vyp. 40, 120–125 (in Ukrainian). http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_40_21
10. Ruzin, I. G. (1995). *Modusy pertseptsii (zrenie, slukh, osiazanie, obonianie, vkus) i ikh vyrazhenie: avtoreferat dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.19*. Moskva, 23 p. (in Russian).
11. Ushnevych, S. (2015). *Sadomazokhistychna pryroda tilesnosti u malii prozi Olhy Derkachovoi*. *Suchasni literaturoznavchi studii*, Vyp. 12, 583–589 (in Ukrainian). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2015_12_55

12. Tsvetus-Salkhova, T. (2009). «Telo» i «telesnost» v kulturologicheskikh issledovaniakh. *Aktualnyie problemy sotsiokulturnykh issledovani: mezhrionalnyi sbornik nauchnykh statei*, Vyp. 5, 53–61 (in Russian).
13. Shteinbuk, F. (2008). Tylesno-mimetychnyi metod analizu khudozhnikh tvoriv: superechlyva apolohiia. *Slovo i Chas*, Vyp. 12, 56–66 (in Ukrainian).

Tetiana Byshenko,

PhD student of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies
Institute of Philology of the Boris Grinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine

ORCID iD 0000-0001-8046-5198

t.byshenko.asp@kubg.edu.ua

PHENOMENON OF CORPOREALITY IN UKRAINIAN MODERN NOVELS

This research is devoted to the theoretical basement of the practical analysis of body and corporeality in the texts. The analysis of the body in the artistic text is based on its semantic and structural influence, which makes it possible to consider its text-creating function as an important factor in the formation of a modern novel. Body and corporeality are the factors which create a figurative and narrative component of text, and through them completely new artistic category is synthesized. Considering the body as a factor in creating a text is possible with an anthropological, cultural and literary model, through the prism of physical-mimetic analysis, gender studies and moduses of perception. Body is a method of interpretation of the surrounding world, this is a reason why it is studied by literary scholars in corporeality, sexuality, gender aspects, and traumatic experience (war, torture, injure). It is necessary to distinguish the categories of «body», «corporeality» to maintain the clarity of interpretation, thus retaining the duality between the biological and spiritual beings. The analysis demonstrates theoretical features of these categories on the researches of Ukrainian and foreign literary critics. The transformation of the image of corporeality in modern Ukrainian literature is demonstrated on the novels written by L. Dashvar, M. Matias, Yu. Wynnychuk and V. Lys. The proposed model for analyzing artistic text is universal, and can be actively used to interpret novels, in which the body acts as a narrator, regardless of whether the novel itself is an erotic.

Key words: corporeality, body, modes of perception, sexualization, postmodernism, gender.